

♦♦♦ SZEMLE

BEKE Margit (szerk.), *A Katolikus Budapest III–IV. Oktatási és nevelési intézmények* (Szent István Társulat, Budapest 2019) 1064 o.

Az Esztergom–Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottsága 2013-ban adta ki *A Katolikus Budapest* című átfogó munka *Általános történeti szempontok – Plébániák* címet viselő első két kötetét. 2019-ben a sorozat következő állomásaként két újabb vastag kötet látott napvilágot, amelyek a katolikus oktatási és nevelési intézmények témáját járják körbe. A nagyszabású vállalkozáson összesen huszonnyolc szerző dolgozott, munkájukat szerkesztőként Beke Margit irányította.

A kiadvány azt az igen ambiciózus célt tűzte maga elé, hogy bemutassa a főváros területén található összes, valaha volt és jelenleg is működő fontosabb katolikus oktatási intézményt. Ebből óhatatlanul az következik, hogy a munkát bizonyos egyenetlenségek jellemzik, hiszen a vizsgálat tárgyát képező különböző oktatási intézmények – a bölcsődéktől egészen az egyetemekig és a felnőttképzési intézetekig – természetesen rendkívül különböző célokat szolgáltak, másrészt pedig működésük dokumentálása igen eltérő módon és eltérő részletességgel történt az egyes történeti korokban. A szerzőknek sokféle forrásból kellett tehát dolgozniuk, egyebek mellett egyházi és világi levéltári forrásokból, iskolai értesítőkből, nyomtatványokból, sajtócikkekből, visszaemlékezésekből, illetve sok esetben szemtanúk vagy jelenleg is aktív pedagógusok, szakértők szóbeli közléseiből. A kötetekben közreműködő szakemberek – elsősorban történészek, teológusok és oktatáskutatók – ennek ellenére törekedtek arra, hogy lehetőség szerint egységes szempontrendszer szerint végezzék kutatásaikat. Írásaik bemutatják az egyes intézmények fizikai környezetét, működési feltételeiket, alapításuk körülményeit és az egyházzal fennálló kapcsolataikat, közösségi életüket és szellemiségüket, valamint egyfajta archontológiát is nyújtanak, tehát listaszerűen számba veszik az intézmények vezetőit.

Az első nagy szerkezeti egység az Általános áttekintés címet viseli, és azt tüzi ki célul, hogy – elsősorban a történeti szakirodalom eredményeire támaszkodva, de esetenként az elsődleges forrásokhoz is visszanyúlva – a magyarországi művelődéstörténet és oktatáspolitikai szélesebb összefüggéseibe ágyazva mutassa be a katolikus oktatási törekvéseket a középkortól napjainkig. Ez a könyvfejezet valóban az általános összkép megrajzolására törekszik, de alkalmanként – elsősorban a középkori és kora újkori összefüggésekben – jól érezhető a szándék a budapesti egyházi oktatási intézmények múltjának felvillantására is. Érdekesség, hogy az 1921 és 1948 közötti korszakot két szerző is bemutatja saját alfejezetében, ennek ellenére a Horthy-korszak fejlődését mindketten csak röviden tárgyalják: Hévízi Józsa alig egy oldalt szán a korszaknak, míg Beke Margit írása – amely a Magyar Katolikus Almanach 1988-as kötetében megjelent tanulmány aktualizált változata – elsősorban az egyházi oktatásigazgatás rendszerének változásait vizsgálja ebben az időszakban.

A bevezető után következő fejezetek a katolikus egyházhoz kötődő oktatási intézmények bemutatására vállalkoznak. Az igen számos vizsgált iskola csoportosítását a szerkesztő a különböző intézménytípusok, illetve a fenntartók alapján oldotta meg, ami logikus döntés, ugyanakkor azzal a következménnyel jár, hogy egy alfejezeten belül sokszor találkozunk már megszűnt, illetve jelenleg is működő intézményekkel, azaz a fejezeteken belül keverednek az elsősorban történeti jellegű leírások a ma is fennálló iskolákról adott pillanatfelvételekkel.

A tárgyalás során alapvetően az oktatási piramis csúcsáról haladunk a közép- és alapfokú intézmények felé, bár előfordulnak kisebb következetlenségek: a kiadvány elsőként például a jelenleg az egyházi közoktatás irányítását végző központi intézményeket ismerteti, és csak ezután, a következő önálló fejezetben tér rá a felsőoktatásra. Ennek külön érdekességet ad Erdő Péter írása a Pázmány Péter Katolikus Egyetemről, hiszen ő az 1990-es évek elején aktív résztvevője volt az egyetem létrejöttének, amelyet később rektorként is irányított. A negyedik fejezet a felsőoktatáshoz kapcsolódó kollégiumokat, az ötödik pedig az egyetemi gimnáziumokat és a nevelőintézeteket veszi számba.

A továbbiakban a kiadvány a fenntartók alapján csoportosítja a tanintézeteket: a hatodik rész a főegyházmegye fenntartásában működő intézményeket mutatja be az óvodáktól a gimnáziumokig, a hetedik – és egyben természetesen a leghosszabb, mintegy 380 oldal terjedelmű – rész pedig a szerzetesek fenntartásában álló iskolák múltját és jelenét ismerteti. A nyolcadik fejezet az újabb alapítású közösségek és mozgalmak, azaz a Krisztus Légiója, a Mária Műve, az Opus Dei és a Regina Pacis fenntartásában működő iskolákat mutatja be. A kilencedik fejezet a különböző katolikus egye-

sületek intézményeit vizsgálja a Pesti Első Bölcsőde Egylettől a Kolping Mozgalom óvodáin át a Keresztény Ifjak Országos Egyesületének kezelésében állt tanoncotthonokig. A tizedik rész a sajátos típusú intézményeket tárgyalja, mint például a speciális fiúotthonokat, a dolgozó leányok iskoláit és otthonait, valamint a különféle jótékonyági intézmények gyermekvédelmi intézményeit. Az utolsó fejezet a Más katolikus szellemiségű intézmények címet viseli, és – mintegy 170 oldalon – tizenkét kiválasztott fővárosi kerület népoktatásának és középfokú szakoktatásának történetét mutatja be, általában az 1948-as időhatárral bezárólag.

Látható tehát, hogy a kétkötetes munka rendkívül összetett és sokszínű anyagot dolgoz fel, amit az is érzékeltet, hogy a tartalomjegyzék többszintű alcímrendszerrel dolgozik, és a különböző hierarchikus egységeket a minél hatékonyabb tagolás szolgálatában – szokatlan nyomdatechnikai megoldással élve – három különböző színnel jelöli. Ez az apróság is jól jelzi: a készítőök komoly hangsúlyt fektettek arra, hogy minél befogadhatóbbá tegyék az általuk összegyűjtött és rendszerezett, óriási mennyiségű anyagot. Ezt szolgálják egyebek mellett az egyes tanintézmények diáklétszámának alakulását szemléltető grafikonok, a gazdag illusztrációs anyag, valamint esetenként rövid forrásközlések is. A kiadvány legfontosabb erénye tehát adatgazdagsága, amelynek révén a jövőben fontos segítséget jelenthet mindazok számára, akik érdeklődnek a katolikus oktatástörténet, illetve a budapesti helytörténet iránt.

Klestenitz Tibor

Hitre, tudásra. A piaristák és a magyar művelődés. Kiállítási katalógus I–II (szerk. Koltai András; Piarista Rend Magyar Tartománya, Budapest 2017–2019) 544 + 732 o.

A Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumában 2017. november 15. és 2018. február 25. között megrendezett jubileumi kiállítás két katalóguskötetnek műfaja ugyancsak sajátos. Tizenhét témáját (Templom, Iskola, Fizikai szertár, Természetrajzi szertár, Történelmi tár, Sekrestye, Oratórium, Rajzterem, Kórus, Íróasztal, Rendházon kívül, Rendház, Színház, Csónakház, Társalgó, Tervtár, Piarista utca) zárójelben magyarázó alcímek, annotációk értelmezik. Így derül ki például, hogy a szertárak természettudományos oktatást, utazásokat és földrajzot jelentenek, a Sekrestye lelkipásztorkodást, az Oratórium hitoktatást, a Rajzterem műgyűjtést, az Íróasztal költészetet és irodalmat, a Tervtár építészetet takar.

A tartalomjegyzék annotációi aztán teljessé teszik a tájékozódást, hiszen minden tematikai egységet nagytanulmányok követnek, az egyes kiállítási tárgyakat pedig nemegyszer kistanulmányyszerű magyarázatok. A szerkesztés mestermű – mivel kiállításról van szó, a kronológia nem tartható –, különösen élvezetes át-átlapozni a Katalógusból a tanulmányokba. Például a második témakör anyaga 1890 körüli íróasztallal kezdődik, 1784. évi hidrogénballon kísérlettel, 1929-ben készült festménnyel, 20. századi írőkészlettel, 1924-es Remington írógéppel, a rendtartomány 18–19. századi térképeivel folytatódik, a 24. számon a podolini diákok 1794. évi írásgyakorlatai, a pesti iskola 1916/17-ben készült, szinte máig használt padjaival zárul.

Piaristák magyar nyelvű, 18. századi prédikációi a Templomban és az Oratóriumban is visszaköszönnek, a rendtörténetet 19–20. századi kápolnai csengő, az 1959. évi címer, Petrus Miotte 17. századi rézmetszete, a rendalapító életéről készült műalkotások, majd ma is használatos modern kelyhek képviselik. A nagytanulmányok és a Katalógus összhangjába értelemszerűen disszonancia keveredik, de kiállításon ez természetes. Sőt! A kötetekben könnyebb visszalapozgatni, mint a kiállítás helyszínén.

A piaristák a magyar művelődésben cím után igen helyesen a *magyarországi* terminus kap hangsúlyt (magyarországi iskolák élete, a természettudományok oktatása Magyarországon, magyarországi piarista történetírók, magyarországi iskolai színjátszás, templomok Magyarországon). Ez a két terminus hihetetlenül nehéz, ugyanakkor alapvető, a mai keresztény Európa igényének kötelező korparancsa: a piaristák legalább olyan feladatot látnak el a szlovákság hitre, tudásra nevelésében, mint a magyarságéban. Annak mai felismerése, hogy a két etnikum retrospektív nemzettudata azonos volt, transzcendentális segítség nélkül egyik fél számára sem felfogható. A Katalógus finom lelkiségű ebben a kérdésben is. Nem zárja ki a közvetlen szlovák vonatkozásokat, de az olvasóra bízva, észreveszi-e Tomek Vince hungarus vallomásának tudatformáló erejét, netán magáévá tenné, alkalmazná mai keresztény nemzeti megnyilvánulásainkban.

Az impozáns, bár kissé nehezen forgatható kötetekben lapozva feltárul, miként szolgáltak a piaristák Szent István soketnikumú országában. A Kalazanci Szent Józseffel találkozó, Pázmány-portrét rajzoló Szelepcsényi György esztergomi érsek barsi szlovák faluból származott. Bírálta a szlovákok által akkoriban használt biblikus cseh nyelven készült nyomtatványokat, különösképpen Kopcsányi Mihálynak az 1641 nyarán történt csodás pozsonyi eseményekről szóló írását, valamint Tomáš Belavý pozsonyi szlovák hitshónok, később bajmóci prépost munkáját.

A piaristák sem véletlenül kerültek éppen Bajmócra, ahonnan 1660 nyarán kiutasították a szlovák evangélikus lelkészeket, és nyolc jezsuita katoli-

zálta a lakosságot (I, 29–30). A Bajmócra érkező első piaristák Privigyére költöztek, ott nyitották első iskolájukat. A Koltai–Tusor szerzőpáros pontosan fogalmaz, amikor Onofrio Conti provinciális „magyar” jelzőjét kommentálják: „Az olasz piarista azonban nem föltétlenül a magyar nyelvre gondolt, mivel a Magyar Királyságban [...] szlávul (szlovákul) beszélő alattvalóit tekintette magyaroknak” (I, 22). Ezért is működött a Felföldön annyi csehül és más nyelveken beszélő piarista, mint például a morva F. Hanacius vagy a csehországi Nicolaus Hausenka, akiről a tudós tárgyilagosságával Koltai András megjegyzi, hogy „aligha tudott magyarul, hiszen mindvégig szlovákok között működött”. Az első piarista iskolákba már anyanyelvükön, tehát szlovákul írni-olvasni tudó fiatalok kerültek. Így volt ez a statisztikák szerint a teljesen szlovák Breznóbányán, a rend első iskolájában is, ahol 1674-ben Simon Hajek plébánost Paulus Frankovicz lengyel provinciális utasította anyakönyv vezetésére (I, 373).

A kötetek a piarista hivatás szellemében ma is tanítanak. Jelzik a magyar szakirodalomnak a helynevek helyes használatát. Siptár Dánielnek a missziókról szóló tanulmányában a következők olvashatók: „privigyei piaristák érkeztek nemcsak Breznóbányára [...], hanem Predajnára (Garampéteri), a hozzá tartozó Lopérra, Jeszenyére és Lehotára (Felsőszabadi), valamint rövidebb ideig Valaszkára (Garamolaszka)” (381). Uróbbi Bartók Béla tót népdalgyűjteményének leggazdagabb terepe.

Példaértékű ebből a szempontból Koltai András tanulmánya is a hitre nevelésről. Az anyanyelven folyó hittantanítás szlovákul, magyarul vagy németül folyt, és kitűnő C. Fleury katekizmus nyugatszlovák (Bernolák) nyelvű fordításának említése Jozef Kubányi tollából (Nagyszombat 1808). Magyar fordítása 1820-ban jelent meg.

Nem hallgatja el Koltai Amdrás a magyarosodást sem. Ez már a Szent István-i szellemiség alkonya, amikor „a nyelvváltást sok iskolában már korábban megvalósították, még olyan nemzetiségi területeken is, ahol ideiglenesen maradhattak volna a régi gyakorlat mellett. A magyar nemzeti eszméért lelkesedő piaristák például Nyitrán 1841/1842-ben a földrajzot és a történelmet már magyarul tanították” (II, 126). Híven Dugonics András Etelka-jegyzetéhez, miszerint „az tót rüh már Miskoltzot is meglepett”.

A magyar–szlovák nemzetegység példája sem marad ki a Katalógusból. Zakar Péter Erdősi Imréről, a branyiszközi hősről szóló tanulmánya is helyet kapott a kötetben. Az apja után Poleszniről Erdősire magyarosított/fordított nevű piarista egyetlenként tudott szlovákul Guyon ezredes környezetében, és ő állt Branyiszki hőseinek élére. A magyarosodás nem kerülhette el a piarista rendet sem. Igen sokan magyarosították nevüket. A rózsahelyi rendház ebédlőjében látható Rózsahelyi János, aki Gloncsák, Cserhelyi Sándor, aki Czweck, Etele Károly, aki Sztriezsenyecz, Budavári József, aki Potkán

volt (II, 240), de említhetnénk Deményi Lászlót is, akinek szlovák evangélikus apja Trencsénben Demián névre hallgatott.

Tomek Vince nem magyarosította sem nevét, sem nemzet tudatát. Nem lett sem magyar, sem szlovák. Szellemissége a piaristák igazi korparancsa, ami bőségesen árad ebből a kiadványból. Akár forrásként szolgálhatna egyháztörténetünk jelentős részében a magyar–szlovák vonatkozások monografikus feldolgozásához.

Szekér Barnabás miniatűr cikkében olvashatunk Stefka Antalról (1777–1850), aki cseh származású volt, és akvarellt készített Podolinról. Ez a város legkorábbi képi ábrázolása. „A kép szélén a Galícia felé vezető út mellett, a Poprádba ömlő patakon (ma Krížny potok) túl a ma is álló Szent Anna-kápolna látható” (II, 547).

1981. április 25-én adták elő a Piarista Színpadon Sumonyi Zoltán *Pázmány* c. drámáját (II, 368). A költő Sumonyinak a Szinnyei-bibliográfiáról írt *Augusztusi elégia* című verséből idézek:

s azt is: a hajdani
Magyarország minden szülötte
ha tíz mondatát papírra vetette
az ősködtől e századig
(s lehet az deák-, magyar-, német-
oláh-, tót-, rác-szöveg) ... *egészet*
akart, alkotni-menteni.

Käfer István

SZELESTEI NAGY László, *Tanulmányok a 17–18. századi magyarországi művelődésről* (Szent István Társulat, Budapest 2019) 237 o.

A Szent István Társulat gondozásában jelent meg Szelestei Nagy László legújabb önálló kötete, amely tizenhét tanulmányt tartalmaz, melyek között találunk korábbi dolgozatának újraközlését, néhánynak újragondolását, illetve első megjelenést is, több, korábban konferencián elhangzott előadása itt olvasható először írásban.

A kötetben a tartalomjegyzék, illetve a névmutató között három részre osztva találhatóak a tanulmányok. Az első szakasz, amely két írást tartalmaz, az *Eszmék* címet viseli. Mindkét idetartozó tanulmány a felvilágosodás eszméjéhez kapcsolódóan kínál új értelmezést, egyrészt a hallei pietizmus

magyarországi jellegzetességeit illetően, másrészt a katolikus megújulás kapcsán, szintén Magyarországon. A két írás több párhuzamot vázol, mint azt elsőre címük alapján gondolni lehetne. Mindkét esetben a felvilágosodás külső hatása helyett az egyes folyamatok belső, saját intézményrendszerükön belüli változások, változtatások, késztetések mozgatórugóit vizsgálja, és ezeket mint a felvilágosodásként leírt eszmerendszerhez való viszonyulást elemzi. Az evangélikus egyház megújulása a lelkészek megújuló hozzáállásából táplálkozik. A pietizmus az egyének megváltoztatásából kiindulva szándékozik mind az egyház, mind a világ megjavítását elérni. A katolikus egyház belső reformjainak előmozdító – több bizonyossággal alátámasztva állítja Szelestei – szintén nem külső eszmék voltak, ezért a „katolikus megújulás” fogalom használatát javasolja a katolikus felvilágosodás helyett.

A következő részben szereplő hét tanulmányt szintén egy általánosabb jellegű cím foglalja össze: Tudós világ. Ezeknek az írásoknak egyik legfeltehetőbb jellegzetessége, hogy bár meglehetősen változatos témákat ölelnek egybe, valamennyi igen nagy és sokszor szerteágazó kézíratos forrásanyag feldolgozásán alapul. Az ebben a részben található írások némelyike szinte műfajteremtő: a források kiaknázása új területeket eredményezett, például *A jezsuiták történeti forrásgyűjtésének kezdetei* vagy *A magyarországi nyomdásztörténet-írás kezdetei*, illetve *A 18. századi magyarországi respublica litteraria a tudóslevelezések tükrében* című tanulmányok esetében. A nyomdásztörténet-írásról szóló dolgozat érdekessége, hogy korábban a *Magyar Könyvszemle* folyóiratban jelent meg 1982-ben, és apró stílári változtatásoktól, illetve egy-két helyen a jegyzetek aktualizálásától eltekintve lényegében változatlan újraközléssel van dolgunk, vagyis a mintegy negyven esztendő eltelté mit sem változtatott a dolgozat „újszerűségén”, programadó jellegén.

A harmadikként említett tanulmány szintén igen alapos forrásismeretről árulkodik. A tudóslevelezések vallasása, az azokban fellelhető információk kigyűjtése, mérlegelése, megfelelő értelmezése, beemelése a szakirodalomba szintén programadó írásnak mondható. E műfaj gyakorlásának bizonyására példa az azt követő két tanulmány. Az egyik *Róka János történetírói tevékenységéről* címet viseli. Ebben ékes példáját láthatjuk annak, hogy a levélváltások miként gazdagíthatják, egészíthetik ki, netán módosíthatják már megszerzett ismereteinket. Hasonlóképpen gazdagítják a historia domusok, diariumok beszámolóit a magánlevelek, mint az jól látható e blokk utolsó tanulmányában, amely *Eszterházy Károly egri püspöki beiktatása* cím alatt olvasható, amelyben minden apró – megismerhető – részlet bemutatása szinte szemünk előtt megjelenő filmmé változtatja a leírtakat.

A Tudós világ mást is takar. Revisio és censura. Különleges munka a cenzoré, de a revizoré is. Erről szól a *Jezsuita könyvvizsgálók Mária Terézia*

korában, amelyből még az is kiderül, mennyi hasonlóság van a bibliográfus és a cenzor munkájában. A forráskutatás ismételten bizonyítja létjogosultságát, alapos, mások által nem vizsgált részletek alapján kap pontosabb képet az olvasó mind a szereplőkről, mind munkájukról, vagyis egészen konkrét részleteket ismerhetünk meg a 18. század második felének cenzori és revizori munkaköréről.

Az utolsó rész talán egy kicsit szűkebb kört érint, mint az előzőek, de semmiképpen sem kevés, amit sejtet: Irodalmi műfajok cím alatt nyolc tanulmány szerepel a kötetben. Hitvita, prédikáció, versek, epigrammafűzér, regényfordítás időmértékes versbetétekkel, eklogák, napló misszilisekben, középkori himnusz képezi a különböző dolgozatok tárgyát. S valóban, irodalmi műfajokról van szó, mindegyik tanulmányban más-más kerül közép-pontba. Az előzőekhez hasonlóan ezekre az írásokra is jellemző, hogy keretet, értelmezést, szempontokat adnak arra nézve, hol is a helye az adott témának a lelkiség- és irodalomtörténet összefüggésrendszerében.

Engedtessek meg a recenzensnek két tanulmányt kiemelni. Evangélikus iskolai gyakorlatokról szól két írás, az egyik a *Hitviták a rózsahegyi evangélikus gimnáziumban az 1640-es években*, a másik *Versírási gyakorlatok Lestinnáról 1710–1711-ből*. A két tanulmány mintha egymás folytatása lenne. A régiséggel foglalkozók ismerik az „időutazás” érzését, az egész kötet is egyfajta időutazásra visz, de talán leginkább ez a két tanulmány. Ugyanis a négyszáz, háromszáz évvel ezelőtti evangélikus iskolapadba repítik vissza az olvasót, mit és hogyan tanultak, miket gyakoroltak, s miként óvták a nevelők „veteményeskertjüket”, az iskolát.

Érdekes lenne megkérdezni Szelestei Nagy Lászlótól, hozzá vajon melyik írás áll a legközelebb. Könnyed találgatásba bocsátkozhatunk csak, de egy próbát talán megér a kérdés. A *17. századi orációk és prédikációk Szent László királyról* című tanulmány bizonyosan közel áll hozzá, és nem a Szent László-tisztelet miatt (hiszen – ahogyan a dolgozattól kiderül – a szenteket könnyen cserélik: Szent Lászlóból bizonyos azonosságok alapján könnyedén lesz Szent Márton egy másik prédikációban), hanem mert egy különleges prédikációszerkesztői eljárás bemutatásának lehetünk tanúi. Mindig izgalmas kérdés, hogy az egyes prédikációk hogyan készülnek, milyen források, esetleg más szentbeszédek vagy egyéb fölhhasználásával, és ebben a tanulmányban – mondhatjuk – nem tipikus szövegszerkesztést ismerhetünk meg.

Átolvasva, végiglapozva, megismerkedve a tanulmánykötet írásaival mindeképpen elmondható, hogy fontos témákról szólnak, számos új megközelítés, elemzés, gondolatébresztő érvelés található bennük. Valamennyi írásra igaz ez, arra is, amelyről e bemutatásban nem esett szó, de annak feltalálása legyen az olvasó feladata.

„Érdemleges szakirodalom nincsen” – Szelestei Nagy László tanulmányának ismétlődő fordulata, és nem véletlenül. Írásai ugyanis mind a korábban teljesen vagy részben ismeretlen, hatalmas mennyiségű, többségében latin, német vagy magyar nyelvű forrás feldolgozásának eredményéből kerültek ki. Állításai, megfigyelései közvetlenül a vizsgált korpuszból fakadnak, de sosem elszigetelten tekint elemzése tárgyára. Tanulmánykötetének talán egyik legnagyobb érdeme, hogy mindig, még ha konkrét szerzőről vagy műről van is szó, az egészre koncentrálnak teszi megfigyeléseit, egészében láttatja olvasójával a kora újkori művelődéstörténet egy-egy szegmensét. Ha ő azt írja: *érdemleges szakirodalom nincsen*, mi azt mondjuk: *most már van*.

Bajáki Rita

Szalkai László esztergomi érsek iskoláskönyve (facsimile kiadás magyar és angol nyelvű bevezető tanulmánnyal, s.a.r. és bev. Sarbak Gábor, ford. Korondi Ágnes; Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár–Sárospataki Római Katolikus Gyűjtemény, Esztergom 2019) LIII + 522 o.

A Szalkai-kódex (Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Ms II, 395) hasonmás kiadását az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár és a Sárospataki Római Katolikus Gyűjtemény jelentette meg. Az esztergomi Bibliothecában őrzött kötet a mohácsi csatamezőn elesett Szalkai László (1475–1526) esztergomi érsek iskolás jegyzeteit tartalmazza, melyeket 1490 körül készített a sárospataki plébániai iskolában. E kettős kötődés valósult meg a kötetkiadás körüli gyűjteményi együttműködésben.

A kötet nélkülözhetetlen forrás az iskola- és pedagógiatörténet, a zenetudomány, sőt a csillagászati kutatások szempontjából is. Jelentőségére Knauz Nándor, Csontos János, Bartha Dénes, később pedig Mészáros István hívta fel a figyelmet. A kódex különösen fontos azért is, mert azon kevés kötet közé tartozik, mely már 1543 (Esztergom eleste, az egyházi közigazgatás Nagyszombatba költözése) előtt a könyvtár állományában volt.

Nem egyetemi jegyzeteket tartalmaz, számunkra talán ennél érdekesebbet: egy kis magyar mezővárosi iskola 15. század végi oktatásának átfogó képét ismerhetjük meg, jellegét tanulmányozhatjuk általa. A papírkézirat hat egybekötött egysége a pataki iskolában magas színvonalon oktatott hat tudományág ismeretanyagát tartalmazza. Csillagászat, naptárszámítás, zeneelmélet, egyházjog, irodalmi-poétikai tananyag, de a levélfogalmazás gyakorlati

tudnivalói is szerepelnek a tanulmányok rendjében. A kézírás helyenként ábrákkal illusztrált, közöttük is látványos az emberarcú Holdat formázó híres holdfázisábra, melynek használata mozgatható korong és zsinór segítségével történt. (Ennek technikai megoldása a nyomdát állította nehéz, de remekül megoldott feladat elé.) A latin szövegben magyar kifejezéseket, fohászokat („Oh nagy Isten” – fol. 124v) fedezhet fel a figyelmes olvasó.

A kiadáshoz Erdő Péter írt ajánlást. A szöveget Sarbak Gábor rendezte sajtó alá. Ugyancsak ő írta a bevezető tanulmányt, mely összefoglalását és eddig ismert legteljesebb értelmezését adja a kódexről összegyűjtött ismereteknek, több ponton új összefüggésbe helyezve azokat.

A nyomdai munkálatokat a Pytheas Könyvmanufaktúra végezte Kelemen Eörs irányításával. Nagyszerűen oldották meg a színhelyesség kihívásait, de a hasonmás kötet külső megjelenését illetően sem lehet esztétikai kifogásunk. A kódexet – őrzőhelyén – Papp Ildikó és Réti Linda digitalizálta nyomdai minőségben. A kiadás munkálatait Dobó Judit és Marton-Horváth Mária segítette.

A teljes hasonmás kötet bőrkötésben és egyszerűbb kivitelben – melyek beltartalma teljesen azonos – kereskedelmi forgalomban kapható. A kódex eredetije megtekinthető a Főszékesegyházi Könyvtár állandó kiállításának részeként, online tanulmányozható annak honlapján, a www.bibliotheca.hu/Bibliotheca_digitalis/Kodexek aloldalon.

A kiadás nem pusztán a könnyebb hozzáférés és megismerés, hanem a további kutatás céljait szolgálja. Reméljük, hogy a még ma is jelentős számú kódexet megőrző esztergomi gyűjtemény további kódexkiadásokkal gazdagíthatja a hasonmás kötetek sorát. Ehhez az egyre inkább rendelkezésre álló és fejlődő digitális technika jelentős segítséget nyújt, de az alapos, kitartó kutatómunka, az odaadó, gyűjteményismerettel rendelkező szakemberek is nélkülözhetetlenek hozzá.

Szalai Katalin

BAJÁKI Rita, *Csáky Éva Franciska írásai* (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti források 7) (MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest 2019) 276 o.

A bemutatott kötet az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport (továbbiakban: BILK) újabb figyelemre méltó forráskiadása. Bajáki Rita átiratában és szerkesztésében a 17–18. század fordulóján élt Csáky Éva Franciska klarissza jelenleg ismert és elérhető kéziratának kiadását tarthat-

juk kezünkben. Ez a vállalkozás nem áll távol a kutató tudományos munkásságától: Bajáki Rita korábban, doktori disszertációjában hasonló szövegkritikai vizsgálatnak vetette alá Pázmány Péter imakönyvét,¹ az utóbbi években pedig a BILK-ben többek közt az online elérhető imádságadatbank kezeléséért felelős, publikációi nagy része a 16–18. századi imakönyvekhez kapcsolódik.

Kézbe véve a most megjelent kötetet, a borítón látható digitalizált fotónak köszönhetően rögtön meg is ismerkedhetünk az apátnó kézírásával. A könyv két, jól elkülöníthető szerkezeti egységre osztható: a bevezető tanulmányra (9–24) és a szövegközlésre. Bajáki Rita időutazásra hívja az olvasót. Ajtót nyit és betekintésre invitál a nyomtatásban először itt közreadott szövegek sorain át a 300 évvel korábbi, világiaktól elzárt pozsonyi klarissza kolostor életébe.

Az Előszó röviden, az azt követő tanulmány (*Csáky Éva Franciska kéziratban fennmaradt írásai*) részletesen mutatja be a kéziratok szerzőjét: Csáky Éva Franciskát (1662–1729), akinek életrajzi adatai főként Schwarz Katalin kutatásaiból ismertek. Az apátnó írói, fordítói tevékenységével keveset foglalkoztak mostanáig. A kötet összeállításánál nem az időrendi sorrend volt az elsődleges, egyébként sem ismert pontosan valamennyi kézirat lejegyzési ideje, hanem inkább „belső logika” szerint következnek egymás után a szövegek, „a mindennapok felől haladunk az örök érvényű felé” – jelzi a szerző. A tanulmányban külön összefoglalót találunk az egyes kéziratokról: azok lelőhelyéről, formai jellemzőiről (papírlap, oldalszám, kötés, kézírás), keletkezési körülményeiről, forrásairól stb. A szövegeket hangzóhív átírásban olvashatjuk: a nyelvezet modernizálása abban áll, hogy a latin szavak magyar helyesírással, a magánhangzók és népnyelvi alakok viszont megőrizve szerepelnek.

Elsőként az Egri Főegyházmegyei Könyvtár állományában lévő Rendtartás (teljes címe: A Szent Klára szerzetében elő szerzetes szüzek előljáróinak, avagy abbatisszáinak tiszték szerint való rendtartások) kéziratának átírását közli (25–78). Ez a regulát kiegészítő kalauz az apátnói tisztséghez. Egyszerre tartalmaz általános elvárásokat (milyen egy ideális, példamutató abbatissza, melyek a feladatai?) és konkrét helyzetekre vonatkozó megoldásokat (pl. bizonyos vétkekért milyen elégtételt adjon; apácák perlekedése; szerzetesi gyűlések levezetése). Ugyanakkor egyféle szertartáskönyv is, mivel bizonyos közösségi, ünnepi alkalmak liturgiáit és az ezeken elmondan-

¹ BAJÁKI RITA, „Csak az tud jól élni, a ki jól tud imádkozni”. Pázmány Péter Imádságos könyvének szövegkritikai vizsgálata (Piliscsaba 2009): <http://www.mek.oszk.hu/08200/08269/08269.pdf> (2019.09.30.). Később megjelent az ehhez kapcsolódó jegyzetkötet is: *Pázmány Péter: Imádságos könyv (1631). Jegyzetek a szövegkiadáshoz* (szerk. Sz. Bajáki Rita, Bogár Judit; Budapest 2013).

dó beszédeket, elmélkedéseket is tartalmazza (pl. „Szerelmes anyáim és néném, elmékedjék kegyelmeitek az holnapi szent evangéliumról...” kezdettel).

Az Esztergomi Simor Könyvtárban található Imakönyv (79–138) címmel ismert kéziratra Bajáki Rita találóbbnak véli a kézikönyv műfajmegjelölést, mivel az imádságokon kívül szertartásleírásokat és lelkigyakorlatos szövegeket is tartalmaz. Utóbbi főleg jelentős számú és változatos tematikájú elmélkedést jelent: kilencnapi reggeli, egy hétre való esti, éjszakai és asztali (és további hasonló) meditációk. A nap szinte minden mozzanatára (öltözésre, kelésre-fekvésre, imádság idejére, ünnepnapok liturgiájához kapcsolódóan) találni elmélkedésre szánt gondolatokat.

A bemutatott kötet majdnem felét teszi ki a Szentek életrajza (139–267). A forrásmű a Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirat- és Ritkaságtárában található. A kéziratok Csáky Éva Franciska fordításai. Sorban így következnek: Nepomuki János, Szent Paszkál, Paduai Antal, a rendalapító Assisi Klára, Szent Ágnes és a cseh Szent Ágnes, végül két másik szent klarissza szűz életrajza (név szerint csak Helena van említve). Az apátnő feljegyzései (különböző nyelvekről való átfordítások) alapján Bajáki Rita megtalálta és közli a szövegek forrásait.

A kötet összeállítója tájékoztat egy Csehországban lévő kódexről, amely egy eddig ismeretlen Csáky-kéziratot (Az negyvennapos böjtre való episztolák és evangéliumok) tartalmaz. Mivel ennek teljes szövegéhez nem jutott hozzá, sajnálatosan, nem szerepel a jelen kiadásban.

A bemutatott kötet bővíti a Ferences Források sorozat kiadásait, akárcsak a klarisszák rendtörténetéről született korábbi forrásműveket (kiemelve Schwarz Katalin munkáit). Az irodalom-, művelődés- és rendtörténettel foglalkozó kutatók mellett a nagyközönség számára is érdekes és (köz)érthető olvasmánnyal kíván szolgálni a könyv. E célból egészíti ki a kötet összeállítója a szövegkiadást kritikai jegyzetekkel és Magyarázatok zárófejezettel. Utóbbiban az idegen szavak mellett a rövid latin szövegrészeket magyarul is közli betűrendben.

A kötetbe szedett szövegeket olvasva, Bajáki Rita ígéretének megfelelően, valóban bejárásunk van a titkos kolostori világ mindennapjaiba. Sejthető, hogyan teltek a klarisszáknál a hétköznapok és az ünnepi alkalmak. Megismerjük a szerzetesi élethez kapcsolódó kötelezettségeket és tisztségeket, az ajánlott áhítati olvasmányokat, a napirendet, imaalkalmakat, az öltözetet, a belső viszálykodások lehetséges okait és azok megoldását, büntetését, legfőképpen pedig az Istennek szentelt élet állandó igyekezetét a jóra.

A kötetről összességében elmondható, hogy jól strukturált, szépen tagolt, átlátható munka. Szívesen ajánlom a téma iránt érdeklődő nem szakmabeli olvasóknak is.

Kónya Franciska

FEJÉRDY András (szerk.), *„I was Francis Moly”*. *Magyary Gyula emlékezései egy titkos politikai-diplomáciai békemisszióra* (Magyar Történelmi Emlékek. Elbeszélő források) (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2019) 315 o.

Régóta vártuk a kötet megjelenését. Mons. Magyary Gyula (1901–1988) titkos küldetésének története, amelyet eddig hangszalag őrzött, halálának 30. évfordulóját követően látott napvilágot egy szép kivitelű kötetben. A felvett unokahúga, Lantos Erzsébet régész, restaurátor, a római Központi Restaurátorképző Intézet tanára és a Laziói Régészeti Műemlék-felügyelőség Restaurátori Központjának koordinátora, a római magyar közösség tagja őrizte és másolta át hét kazettára Rómában. Magyary Gyula küldetésének ismerői érdeklődéssel várták tehát ennek a könyvnek a megjelenését. Az Angol–Amerikai Szövetséges Hatalmak (Office of Strages Services, OSS) által szervezett misszió levéltáraiak megnyitásával lényegében már évekkel ezelőtt ismertté vált, amit magyar nyelven elsősorban Fenyvesi Charles 2007-ben megjelent könyvében tett közzé, mégis fontos volt a titkos megbízatást végző magyar pap által elmondott hiteles történet közreadása, amely sok értékes információt, részletet tartalmaz.

A kiadáshoz Erdő Péter bíboros írt ajánlást, aki a magyar egyházjogászokról írt korábbi tanulmányában is megemlékezett Magyary Gyuláról (*Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* [2006] 1–2/5–20): öt diplomája volt, és 1949 októberétől Rómában, a Pápai Urbania Egyetem Büntetőjogi Tanszékének rendes és nyilvános tanaraként működött 1971-ben történt nyugdíjazásáig. Serédi Jusztinián bíboros küldte Rómába 1940 februárjában azzal a céllal, hogy minden eshetőségre legyen ott megbízható papja. A szövetséges hatalmak, amelyek 1944-ben elfoglalták Rómát, kapcsolatokat kerestek a magyar kormánnyal, és a magyar kormány is lépéseket tett a háborúból való kilépésre. Ennek keretében kapta Mons. Magyary titkos megbízatását. A szövetségesek azért küldték Magyarországra, hogy üzenetüket átadja Horthy Miklós kormányzónak. Apor Gábor szentszéki követ ajánlására Aradi Zsolt követségi sajtóattasé közvetítésével kapta a felkérést, amelynek elfogadására országa sorsa iránt érzett elkötelezettsége indította. A misszió teljesítésére

Bariban készítették fel. Árneve Francis Moly lett, amint a kötet címe is jelzi. 1944. október 7-én indult a Bowerly/Dallam fedőnevű misszió repülőgépe a Try Dubi repülőtérré (Szilács, Szlovákia). Első útja onnan Esztergomba, Serédi Jusztíán bíborshoz vezetett, akivel október 13-án találkozott, majd Budapestre ment, ahol másnap a budai várban átadta Horthy Miklósnak az üzenetet. Sajnos későn érkezett. Másnap, október 15-én a kiugrási kísérlet sikertelen volt. Magyary Gyula több hónapos bujkálás és megpróbáltatás után, amelyről az *Utazgassunk hazánk földjén* c. fejezetben olvashatunk, 1945. március 20-án utazott vissza Debrecenből a szövetségesek repülőgépén Casertába, majd onnan Rómába.

A hangszalagra nemcsak ennek a küldetésnek a történetét mondta rá, hanem egész élettörténetét, gyerekkorától kezdve. Ebből megismerhetjük családját, neveltetését, tanulmányait. Különösen is érdekes szakasza életének a bécsi Pázmáneumban töltött évei, ahol vicedirektor, majd gazdasági és tanulmányi felügyelő volt. Bécsben szoros kapcsolata volt a nemzetiszocialista-ellenes osztrák legitimista ellenállással. Nem véletlen, hogy Rómában alapító tagja volt a Szabad Magyarok Szövetségének, amelynek történetéről a *Magyar Sion* jelen száma tanulmányt közöl. Magyarországról való visszatérése után a Római Magyar Akadémia ideiglenes vezetője lett 1945 márciusától 1946 októberéig. E minőségében látta vendégül Mindszenty József hercegprímást bíborossá kreálása alkalmával is. A II. világháború utáni években a római magyar emigráció minden fontos kezdeményezésében aktívan részt vett. Többek között alapító tagja volt a római Szent István Alapítványnak, amely Mindszenty József bíboros álmát volt hivatva megvalósítani. A bíboros buzdítását követve nyári szabadságai alatt rendszeresen látogatta a világon szétszórásban élő magyar emigráns közösségeket. 1957-ben pedig a trieszti menekülttáborban végzett lelképásztori szolgálatot. 1983-tól haláláig a Szent István Házban lakott. Foglalkozott boldoggá avatási ügyekkel is. Aranymiséjét a Szent István Ház kápolnájában is megünnepelte, és ott végezték temetési szertartását is, amelyen részt vett Bernardin Gantin bíboros, aki tanítványa volt. 1946-ban lett a Szuverén Máltai Lovagrend magyar tagozatának tiszteletbeli konventuális káplánja, majd 1957-től a római priorátus tagja, ahol számos tisztséget töltött be. 1972 áprilisától a rend szentszéki nagykövetségének attaséja, majd 1976-tól tanácsosa volt. A Szuverén Máltai Lovagrend fogadalmas tagjainak sírkápolnájában nyugszik a veranói temetőben.

A kötet elején unokahúga, Lantos Erzsébet, aki a hanganyag leírásának fáradtságos és aprólékos munkáját végezte, valamint a hagyatékban lévő dokumentumokat tanulmányozta és rendszerezte, személyes hangú visszaemlékezésben mutatja be nagybátyját. Fejérdy András, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese, a

Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, nagy hozzáértéssel írt a kötethez alapos bevezető tanulmányt, amelyben Magyary Gyula életének és küldetésének történelmi háttérét mutatja be gazdag irodalomra támaszkodva. A forráskiadást is ő látta el jegyzetekkel, amelyek hasznos eligazítást adnak az említett személyekről és eseményekről. A könyv végén időrendi tábla és térképmelléklet segíti az események és az életút áttekintését, valamint tizenhárom dokumentum és gazdag képmelléklet egészíti ki a szép kivitelű kötetet, amelyet Személynévmutató és Földrajzinév-mutató zár.

Élvezetes olvasmány, amely betekintést enged nemcsak a Magyarország sorsát érintő titkos misszió történetébe, hanem a 20. század első felében született és felnőtt jelentős magyar egyházi személyiség élettörténetébe is, és abba, ahogyan átélte a II. világháború utolsó napjaiban Magyarországon a Vörös Hadsereg átvonulását. Az 1966-ban rögzített hangfelvétel legépelt változatát Lantos Erzsébet 2015. február 25-én az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának ajándékozta.

Németh László Imre